ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ ТА АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

КРАВЧУК Мар'яна Юріївна - д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету

ORCID: 0000-0001-9987-0484

УДК 343.3/.7

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.53

У статті визначено, що система регулювання відносин в Україні, пов'язаних з трансплантацією органів та анатомічних матеріалів людини, містить низку законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, в тому числі міжнародних, однак вона (система) знаходиться на стадії встановлення та постійного удосконалення. У зв'язку з порівняно молодим способом лікування – трансплантації, нормативно-правове регулювання відносин в даній галузі є дуже важливим, оскільки законодавчо вона розглядається як форма, метод надання медичної допомоги, лікування та збереження людського життя. Однак, з розвитком сучасної трансплантації, зростанням попиту на пересаджування людських органів та тканин виникає, збільшується кількість способів вчинення правопорушень у даній галузі. За порушення законодавства про трансплантацію передбачено кримінальну відповідальність. Разом з тим, зроблено авторські пропозиції щодо доповнення КК України новою статтею, зокрема ст. 201⁵ «Контрабанда трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини» або «Контрабанда органів та інших анатомічних матеріалів людини».

Ключові слова: національне законодавство, трансплантаційні органи та інші анатомічні матеріали людини, правопорушення, контрабанда, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми

За чималий відрізок існування людство досягло значних успіхів в розвитку медицини. Сучасним методом лікування є трансплантація органів та анатомічних матеріалів людини, який є одним із крайніх, а в деяких випадках єдиним (виключним), що дозволяє врятувати життя.

Дослідження нормативно-правового регулювання трансплантації органів та анатомічних матеріалів людини є надзвичайно важливими, оскільки воно надає уявлення про те, які правові механізми сприяють цим процесам, які існують правові недоліки та прогалини.

Стан дослідження проблеми

Окремі питання, пов'язані з трансплантацією анатомічних матеріалів людини, висвітлені в роботах таких науковців, як: Л. В. Гбур, М. Й. Коржанський, Ю. О. Лісіцина, В. В. Проценко, Д. С. Чорненька та інші. Однак, незважаючи на велику кількість праць з даної проблематики, вона й надалі не втрачає актуальності.

Метою статті є з'ясування особливостей нормативно-правового регулювання трансплантації органів та анатомічних матеріалів людини.

Виклад основного матеріалу

Пересадка органів людини бере початок із проведення ряду експериментальних досліджень, за які у 1912 р. Алексис Карель (Alexis Carrel) був нагороджений Нобелівською премією за новаторську роботу. Хірургічна пересадка людських органів від померлих, а також живих донорів хворим і

вмираючим пацієнтам почалася після Другої світової війни. Впродовж останніх 50 років трансплантацію людських органів, тканин і клітин почали практикувати в усьому світі. Завдяки їй вдалося врятувати сотні тисяч життів і значно поліпшити якість життя безлічі людей. Постійне вдосконалення медичних технологій, особливо в подоланні відторгнення трансплантатів, привело до збільшення попиту на них. При цьому попит завжди перевищував пропозицію, незважаючи на суттєве збільшення масштабів надання органів від померлих донорів, а також збільшення в останні роки використання органів від живих донорів [1].

Національним законодавством, зокрема ч. 1 ст. 13 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [2] визначено що трансплантація застосовується виключно за наявності медичних показань і здійснюється відповідно до галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я за згодою об'єктивно поінформованої дієздатної особи (реципієнта), крім випадків, передбачених цим Законом» [2].

Вилучення анатомічних матеріалів у живих донорів (прижиттєве донорство) передбачене статтею 14 Закону. У повнолітньої дієздатної фізичної особи може бути вилучено анатомічні матеріали лише за наявності її добровільної та усвідомленої згоди на донорство анатомічних матеріалів, наданої у письмовому вигляді [2]. Крім цього, цією ж статтею визначені окремі особливості вилучення анатомічних матеріалів у неповнолітніх та малолітніх осіб, обов'язкову згоду їх батьків, відмову від попередньої згоди, обізнаність про наслідки та ін. Однак суть можливості проведення трансплантації зводиться до обов'язкової (більше того письмової) згоди.

Особливості посмертного донорства визначені ст. 16 Закону і передбачають обов'язкову письмову або електронну згоду донора за життя або письмову згоду певного кола осіб (передбаченого Законом) після визначення стану потенційного донора як незворотня смерть.

Таким чином, згідно законодавства України можливість трансплантації реалізується не як право розпоряджатися своїм тілом, а як певна необхідність за медичними показаннями, з обов'язковою письмовою згодою та обізнаністю про наслідки, відкиданням системи «презумпції незгоди» вилучення органів у померлих осіб, а також створення відповідних реєстрів донорів, вилучених матеріалів тощо.

Аналіз соціально-економічного та медичного факторів дає підстави припускати, що сучасний стан трансплантації органів або тканин людини приносить людству не лише користь, але й створює реальну можливість спричинення шкоди найважливішим благам – життю, здоров'ю та тілесній недоторканності людини. Тому під час характеристики нормативних факторів потрібно дослідити, які нормативні акти гарантують людині захист цих благ при застосуванні такого методу лікування як трансплантація [3, с. 145].

Основним нормативно-правовим документом України у будь-якій сфері регулювання правовідносин є Конституція України, де закріплені основні положення щодо захисту прав та законних інтересів людини, які можна розглядати як ключові в галузі трансплантації. Зокрема, згідно ст. 3 Конституції «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»; ст. 27 – «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань»; ст. 29 – «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність»; ст. 46 – «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом»; ст. 49 – «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» та інші [4].

Крім цього, статтею 20 Закону передбачено заборону торгівлі анатомічними матеріалами людини та їх рекламування. Зокрема, «укладання або пропонування

укладення договорів, що передбачають купівлю-продаж анатомічних матеріалів людини, забороняється. Реклама анатомічних матеріалів людини забороняється, крім соціальної реклами з метою популяризації трансплантації анатомічних матеріалів людини» [2]. Розділ VI визначає права живого донора, які не можуть бути порушені, порядок перевезення анатомічних матеріалів, а також неминучу відповідальність згідну закону за порушення законодавства про трансплантацію.

Система регулювання відносин в Україні, пов'язаних з трансплантацією органів та анатомічних матеріалів людини, містить низку інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, в тому числі міжнародних, однак вона (система) знаходиться на стадії встановлення та постійного удосконалення. У зв'язку з порівняно молодим способом лікування – трансплантації, нормативно-правове регулювання відносин в даній галузі є дуже важливим, оскільки законодавчо вона розглядається як форма, метод надання медичної допомоги, лікування та збереження людського життя. Однак, з розвитком сучасної трансплантації, зростанням попиту на пересаджування людських органів та тканин виникає, збільшується кількість способів вчинення правопорушень у даній галузі.

За порушення законодавства про трансплантацію передбачено кримінальну відповідальність. У наукових дослідженнях наявні розбіжності щодо кількості складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з трансплантацією органів та анатомічних матеріалів людини.

Так, на думку Проценко В. В. та Проценко І. В. чинний КК України передбачає наступні склади злочинів у сфері протиправних суспільно-небезпечних діянь проти життя та здоров'я особи: ст. 144 «Насильницьке донорство»; ст. 143 «Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини»; ст. 142 «Незаконне проведення дослідів над людиною». При цьому під трансплантацією розуміється спеціальний метод лікування, що полягає у пересадці реципієнту (особі, для лікування якої застосовується трансплантація) органа або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини [3, с. 147].

Розглядаючи кримінальні правопорушення в частині ст. 143 КК України, Коржанський М. Й. вирізняє три окремі склади злочинів: «Стаття 143 КК передбачає відповідальність за три види діянь: а) за порушення порядку трансплантації органів або тканин людини; б) за торгівлю органами або тканинами людини; в) за вилучення у людини примушуванням або обманом її органів або тканин з метою їх трансплантації» [5, с. 182].

Досліджуючи це ж питання, Гбур Л. В. висловив наступну позицію. Об'єктивна сторона злочину може проявитися у таких формах: 1) порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ч. 1 ст. 143); 2) вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин (ч. 2 ст. 143); 3) незаконна торгівля органами або тканинами людини (ч. 4 ст. 143); 4) участь у транснаціональних організаціях, які займаються: а) вилученням у людини шляхом примушування або обману її органів чи тканин з метою їх трансплантації або б) незаконною торгівлею органами або тканинами людини (ч. 5 ст. 143) [6, с. 142].

На нашу думку, найширший перелік злочинів висвітлила Лісіцина Ю. О. через призму кримінологічної характеристики [7].

Опрацювавши наукові праці різних авторів, хотілося б виокремити ще одне правопорушення, пов'язане із трансплантацією органів та анатомічних матеріалів людини. Зокрема йдеться про їх контрабанду.

Проаналізувавши еволюцію законодавства про боротьбу з контрабандою, слід відзначити, що до 2012 року відповідальність за ст. 201 КК України наступала за контрабанду, тобто переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах, а також незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), спеціальних технічних за-

собів негласного отримання інформації, а так само контрабанда стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України [8].

Враховуючи особливу важливість життя та здоров'я людини як найвищої соціальної цінності, закріплених в положеннях Конституції України, законотворець мав би вже на даному етапі передбачити відповідальність за контрабанду органів та анатомічних матеріалів людини. Оскільки, вивчивши склад передбаченого ст. 201 КК України кримінального правопорушення, для цієї категорії ми не знаходимо місце. В статті чітко означений предмет правопорушення – це історичні та культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброя та боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, стратегічно важливі сировинні товари, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України, а також товари у великих розмірах (вартість яких у 1000 і більше разів перевищувала неоподаткованих мінімумів доходів громадян).

Таким чином, контрабанду органів чи тканин людини слід розглядати як контрабанда товару, що зробити нереально через неможливість оцінки вартості такого предмету правопорушення. Крім цього, з 2012 року вказана стаття взагалі декриміналізована в частині предмету злочину – товарів.

У подальшому законодавець, намагаючись «реанімувати» кримінальний закон, зробив відповідні зміни. Однак при цьому відповідальності за контрабанду органів та анатомічних матеріалів людини так і не передбачив. А тому особа, яка буде затримана за контрабанду зазначеного предмету, кримінальної відповідальності не понесе (крім випадків, якщо буде доказано її причетність до вчинення іншого злочину, пов'язаного незаконною трансплантацією). Та навіть, якщо і вказаний предмет «якимось чином» буде оцінений, відповідальність за вчинення такої контрабанди буде наступати за ч. 1 ст. 201^3 чинного на даний час КК України, санкція якої передбачає покарання у вигляді штрафу в розмірі від десяти тисяч до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [8]. Цінність здоров'я, а можливо і життя людини, її недоторканість з однієї сторони та лісоматеріалів чи підакцизних товарів з іншої (ст. 201^3 «Контрабанда товарів» та ст. 201^5 «Контрабанда підакцизних товарів»), на нашу думку, абсолютно не співвідносні.

Крім цього, дуже часто людські органи та анатомічні матеріали є предметом злочинної діяльності транснаціональних та міжнародних злочинних угрупувань, які через свою організованість становлять особливу небезпеку. А одним із способів забезпечення діяльності таких груп є переміщення органів людини через державні кордони.

Висновки

З огляду на викладене, можна запропонувати законодавцю врегулювати питання контрабанди органів та анатомічних матеріалів людини шляхом внесення змін до КК України та доповнення його новою статтею, зокрема ст. 201^5 «Контрабанда трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини» або «Контрабанда органів та інших анатомічних матеріалів людини» та відповідно передбачити розумну (співвідносну з іншими правопорушеннями) відповідальність.

Література

1. Городецкая А. Трансплантація в Україні: хто стоїть на шляху розвитку успіху? URL: http://www.umj.com.ua/article/29255/transplantaciya-v-ukraini-xto-stoit-na-shlyaxu-rozvitku-ta-uspixu.

2. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/ 2427-19#Text.

3. Проценко В. В., Проценко І. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти злочинів, пов'язаних із донорством органів або тканин людини. *Прикарпатський юридичний вісник, випуск.* 2018. 3(24). URL: file:///C:/Users/ Hp/Downloads/Pjuv_2018_3_32%20(1).pdf.

4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.

rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

5. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів. *Навчальний посібник 2-ге видання*. URL: http://lib.pnu.edu.ua/elib/local/sk/sk603519.pdf.

6. Гбур Л. В. Кримінальна відповідальність за злочинні порушення порядку трансплантації органів або тканин людини: проблеми та шляхи їх вирішення. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. № 3. URL: file:///C:/Users/Hp/ Downloads/lHE _2019_10_3_20%20(1).pdf.

7. Лісіцина Ю. О. Кримінологічна характеристика злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Випуск 1. Том 4. URL: file:///C:/Users/Hp/Downloads/Nvkhdu_ jur_2016_1(4)__4.pdf.

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

Kravchuk M.

FEATURES OF THE REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF TRANSPLANTATION OF HUMAN ORGANS AND ANATOMICAL MATERIALS

The article explains that over a considerable period of existence, humanity has achieved significant success in the development of medicine. The modern method of treatment is the transplantation of organs and anatomical materials of a person, which is one of the extreme, and in some cases the only (exclusive) method that allows saving life. It is determined that according to the legislation of Ukraine, the possibility of transplantation is realized not as the right to dispose of one's body, but as a certain necessity for medical indications, with mandatory written consent and awareness of the consequences, rejection of the system of «presumption of non-consent» of the inclusion of organs in the deceased, as well as the creation of appropriate registers of donors, removed materials, etc. It has been studied that the system of regulating relations in Ukraine related to the transplantation of organs and human anatomical materials contains a number of legislative and subordinate regulatory legal acts, including international ones, however, it (the system) is at the stage of establishment and constant improvement. Due to the relatively young method of treatment - transplantation, regulatory and legal regulation of relations in this field is very important, since it is legally considered as a form, method of providing medical care, treatment and preservation of human life. However, with the development of modern transplantation, the growing demand for transplantation of human organs and tissues, the number of ways to commit offenses in this field appears, increases. Violation of the legislation on transplantation provides for criminal liability. However, the views of scientists differ regarding the number of components of criminal offenses related to the transplantation of organs and human anatomical materials. Authors' proposals have been made to supplement the Criminal Code of Ukraine with a new article, in particular Art. 201[5] «Smuggling of transplant organs and other human anatomical materials» or «Smuggling of organs and other human anatomical materials».

Key words: *national legislation, transplant organs and other human anatomical materials, offenses, smuggling, criminal liability.*